

تحلیل ساختار بازار بین‌المللی انار و چالش‌های فراروی توسعه صادرات ایران

مسعود حسین‌زاده، آرش دوراندیش^۱ و افسانه نیکوکار^۲

چکیده:

تحلیل ساختار بازار یک کالا یکی از بهترین روش‌ها برای بررسی وضعیت موجود و شناسایی مشکلات بازار، به ویژه در بخش بازاریابی است. هدف از این مطالعه، تحلیل ساختار بازار بین‌المللی انار و چالش‌های فراروی توسعه صادرات این محصول در بازارهای هدف است. به این منظور در تحلیل توصیفی مطالعه، با استفاده از رهیافت ساختار-رفتار-عملکرد، جایگاه ایران در تولید و عرضه انار به بازارهای جهانی، در میان سایر کشورهای تولید و صادرکننده این محصول مورد بررسی قرار گرفت. همچنین مزیت نسبی تولید این محصول بررسی شد. نتایج نشان داد که انار از جمله محصولاتی است که ایران در تولید آن دارای مزیت نسبی است و جایگاه اول تولید و صادرات این محصول را در جهان به خود اختصاص داده است. اما به دلیل عدم توجه به سلیقه و خواست بازارهای هدف و وجود مشکلات بازاریابی، در بازارهای جهانی، مزیت رقابتی ندارد. پیشنهاد می‌شود ضمن آشنا ساختن صادرکنندگان با بازاریابی این محصول مطابق با تقاضای جهانی، با اتخاذ سیاست‌های مناسب تجاری، زمینه حفظ و گسترش صادرات انار فراهم شود.

مقدمه

در کشور ایران که نفت به عنوان محصول عمده صادراتی به شمار می‌رود، توجه بیشتر به صادرات محصولات غیرنفتی و حمایت اصولی و هدفمند از تولید محصولات کشاورزی به ویژه آن دسته از محصولاتی که دارای مزیت نسبی بوده و در آینده قابلیت صادرات بیشتر را دارا می‌باشند، می‌تواند گام مهمی در توسعه صادرات غیرنفتی محسوب شود. انار از جمله این محصولات است که به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد از جمله سازگاری با شرایط متفاوت آب و هوایی، تحمل شوری آب، مقابله با خشکی و کم-آبی و تنوع ژنتیکی، قابلیت کشت در محدوده وسیعی از کشور و در نتیجه افزایش ظرفیت تولید و صادرات را دارا می‌باشد به گونه‌ای که در کلیه استان‌های کشور به غیر از همدان امکان کشت و توسعه باغات انار امکان‌پذیر است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۷، از لحاظ سطح زیر کشت استان‌های فارس، مرکزی و اصفهان و از لحاظ تولید استان‌های فارس، یزد و لرستان در رتبه‌های اول تا سوم می‌باشند. در مجموع میزان تولید و سطح زیرکشت انار در ایران به ترتیب ۳۹۷ هزار تن و ۷۵ هزار هکتار می‌باشد (آمارنامه جهاد کشاورزی، ۱۳۸۷). تولید انار در ایران با مشکلاتی نیز روبرو بوده است و خشکسالی‌های پی‌درپی، کاهش کمی و کیفی آب‌های زیرزمینی، سرمازدگی، پایین بودن میزان صادرات در مقایسه با میزان تولید، عدم وجود صنایع تبدیلی مورد نیاز، عدم گسترش مطلوب صنعت بیمه و خسارت تعدادی از آفات و امراض بویژه کرم گلوگاه بصورت یک مجموعه مرتبط و غیر قابل تفکیک، انار کشور را تهدید می‌کند. البته با وجود مشکلات بر سر راه تولید انار، ایران همواره یکی از تولیدکنندگان

^۱ - به ترتیب دانشجوی کارشناسی ارشد و استادیار گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد

^۲ - استادیار گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه پیام نور خراسان رضوی

صادرکنندگان عمده انار در جهان بوده و کشورهای روسیه، امارات، کره جنوبی، عراق، آلمان و هلند از واردکنندگان عمده انار از ایران می‌باشند. جدول (۱) قیمت و میزان صادرات انار را طی دوره ۸۹-۱۳۸۵ نشان می‌دهد.

جدول ۱. قیمت و میزان صادرات انار ایران طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۰

سال	مقدار (کیلوگرم)	قیمت (ریال)	ارزش ریالی	ارزش دلاری
۱۳۸۵	۳۲۱۰۹۹۴۶	۹۰۶۵	۳۳۱۰۹۲۶۳۸۱۷۹	۳۵۹۲۳۳۶۶
۱۳۸۶	۳۴۲۱۰۳۲۹	۹۴۵۰	۳۴۹۷۶۱۶۸۰۴۳۵	۳۷۵۳۰۲۴۲
۱۳۸۷	۵۰۴۱۳۱۱	۱۰۲۳۷	۵۱۳۲۳۰۳۹۳۱۴	۵۲۲۰۶۷۶
۱۳۸۸	۳۷۱۷۵۰۲	۱۳۵۲۴	۴۳۶۶۳۶۰۰۴۱۱	۴۳۹۶۲۳۳
۱۳۸۹	۱۲۵۲۵۵۸۲	۱۵۲۲۶	۱۹۴۷۸۵۲۲۹۳۱۳	۱۸۸۱۳۷۶۶

البته باید توجه داشت که تجارت خارجی امروزه امر پیچیده‌ای است که موفقیت در آن مستلزم بررسی‌های عملی همه جانبه است که از جمله این بررسی‌ها می‌توان به آگاهی از وجود یا عدم وجود مزیت نسبی و شناسایی راه‌های بهبود آن اشاره نمود. اصل مزیت نسبی یکی از مفیدترین ابزارهای سیاست‌گذاری اقتصادی است و استفاده از آنها نه تنها سیاست‌های تخصیص منابع کشور و الگوی تولید را بهبود می‌بخشد، بلکه می‌تواند نوع صادرات و ترکیب آن‌ها را نیز مشخص نماید. بنابراین از آنجاکه مزیت نسبی یکی از شاخص‌های مهم سیاست‌گذاری در بخش کشاورزی است، مطالعات بسیاری در این زمینه صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان به زارع (۱۳۸۷)، آریانا (۱۳۷۶)، عزیزی و زیبایی (۱۳۸۰)، کرباسی و همکاران (۱۳۸۴) و یزدانی و اشراقی سامانی (۱۳۸۴)، و از مطالعات خارجی می‌توان به مک‌ایتتر و دلگادو (۱۹۸۵)، مستر و وینتر-نلسون (۱۹۹۵)، مهانتی و فانگ (۲۰۰۲) و هوانگ و همکاران (۲۰۰۳) اشاره نمود.

با توجه به اهمیت انار در مجموعه محصولات باغی ایران و با عنایت به مشکلاتی که در مسیر تولید و صادرات این محصول وجود دارد، این تحقیق با هدف برآورد مزیت نسبی تولید انار در ایران و تحلیل حساسیت آن نسبت به تغییر در شرایط قیمتی و نرخ ارز صورت گرفته است.

مواد و روش‌ها

معیارها و شاخص‌های مختلفی جهت اندازه‌گیری مزیت نسبی ارائه شده است. از جمله این شاخص‌ها، می‌توان به شاخص‌های هزینه منفعت اجتماعی اشاره کرد. با استفاده از این شاخص‌ها، هزینه خالص منابع داخلی، با کل صرفه‌جویی خالص در ارز خارجی مقایسه می‌شود. در واقع با بکارگیری این شاخص‌ها، می‌توان هزینه فرصت منابع صرفه‌جویی شده را بر اساس هر واحد ارز خارجی، برآورد نمود (زارع، ۱۳۸۷). شاخص‌های هزینه منفعت اجتماعی عبارتند از:

الف- شاخص سود خالص اجتماعی (NSP):

این شاخص که حاصل درآمد اجتماعی ناشی از تولید محصول منهای هزینه‌های اجتماعی آن است. شاخص NSP بر حسب پول رایج کشور و به صورت زیر محاسبه می‌شود (مستر، ۱۹۹۸):

$$NSP_Y^S = P_Y^S - \sum X_{TY} P_T^S - \sum X_{NTY} P_{NT}^S \quad (1)$$

NSP_Y^S سود خالص اجتماعی یک واحد محصول Y بر حسب قیمت سایه‌ای، P_Y^S قیمت سایه‌ای محصول Y، P_T^S قیمت سایه‌ای ای نهاده قابل تجارت T نظیر سموم و کود شیمیایی، P_{NT}^S قیمت سایه‌ای نهاده غیرقابل تجارت NT نظیر آب، نیروی کار و

زمین، مقدار لازم از نهاده قابل تجارت T برای تولید یک واحد محصول Y، مقدار X_{NTY} لازم از نهاده غیرقابل تجارت NT برای تولید یک واحد محصول Y می‌باشد.

طبق رابطه (۱)، اگر $NSP = 0$ باشد، فعالیت تولیدی در نقطه سر به سر قرار دارد، اگر $NSP > 0$ باشد فعالیت تولیدی دارای مزیت نسبی بوده و اگر $NSP < 0$ باشد فعالیت تولیدی فاقد مزیت نسبی است (مک‌اینتر و دلگادو، ۱۹۸۵).

ب- شاخص هزینه منابع داخلی (DRC):

شاخص DRC هزینه واقعی تحصیل یک واحد ارز خارجی در جریان تولید کالای خاص می‌باشد که بر حسب نرخ پول رایج داخلی و به صورت زیر محاسبه می‌شود (عزیزی و زیبایی، ۱۳۸۰):

$$DRC_Y = \frac{\sum X_{NTY} P_{NT}^S}{P_Y^S - \sum X_{TY} P_T^S} \quad (2)$$

اگر $DRC_Y = 1$ باشد، فعالیت در نقطه سر به سر قرار دارد، اگر $DRC_Y < 1$ فعالیت دارای مزیت نسبی بوده و اگر $DRC_Y > 1$ باشد، فعالیت فاقد مزیت نسبی است (زارع، ۱۳۸۷).

ج- شاخص نسبت هزینه منفعت اجتماعی (SCB):

این شاخص به صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$SCB_Y = \frac{\sum X_{NTY} P_{NT}^B + \sum X_{TY} P_T^B}{P_Y^B} \quad (3)$$

اگر $SCB = 1$ باشد، فعالیت در نقطه سر به سر قرار دارد، اگر $SCB < 1$ باشد، فعالیت دارای مزیت نسبی بوده و اگر $SCB > 1$

باشد، فعالیت فاقد مزیت نسبی است (مستر و ویتتر-نلسون، ۱۹۹۵)

قیمت سایه‌ای محصول و نهاده‌ها

برای بدست آوردن قیمت‌های سایه‌ای محصولات و نهاده‌های صادراتی، قیمت سرمرز آن‌ها در نرخ سایه‌ای ارز ضرب شده، سپس هزینه حمل محصول یا نهاده تا مرز صادراتی از آن کاسته می‌شود. برای بدست آوردن قیمت سایه‌ای محصولات یا نهاده‌های وارداتی نیز قیمت سر مرز آن‌ها در نرخ سایه‌ای ارز ضرب شده و هزینه حمل از سرمرز تا مزرعه به آن افزوده می‌شود (موسی‌نژاد، ۱۳۷۵). در مورد تعیین قیمت سایه‌ای نهاده‌های غیر قابل تجارت، بالاترین هزینه تهیه این نهاده‌ها به عنوان قیمت سایه‌ای در نظر گرفته می‌شود (یزدانی و اشراقی سامانی، ۱۳۸۴).

قیمت داخلی ارز نیز تحت تأثیر سیاست‌های مختلف دولت می‌باشد (جعفری، ۱۳۷۹). لذا برای به دست آوردن ارزش حقیقی ارز باید قیمت سایه‌ای آن محاسبه شود. بنابراین متوسط نرخ خرید و فروش ارز کالاهای غیر نفتی، می‌تواند تقریب مناسبی از قیمت سایه‌ای ارز باشد (یزدانی و اشراقی سامانی، ۱۳۸۴).

نتایج و بحث

برای تعیین قیمت سایه‌ای انار و با توجه به صادراتی بودن آن، میزان و ارزش صادرات انار در سال ۱۳۸۷ از سالنامه آماری گمرک استخراج و بر اساس آن، قیمت سرمرز برای هر کیلوگرم انار برابر با ۱/۰۴۷ دلار معادل ۱۳۵۶۰ ریال محاسبه شد. برای تعیین قیمت سایه‌ای نهاده‌های قابل تجارت شامل انواع کودهای شیمیایی (اوره و فسفر) و سموم دفع آفات، قیمت سرمرز آن‌ها را از شرکت خدمات حمایتی بدست آورده و سپس قیمت سایه‌ای این نهاده‌ها محاسبه گردید (جدول ۲).

جدول ۲. قیمت سایه‌ای نهاده‌های قابل تجارت در ایران در سال ۱۳۸۷

نهاده	قیمت سرمرز هر واحد (دلار)	قیمت سرمرز هر واحد (ریال)	قیمت سایه‌ای هر واحد (ریال)
کود اوره (کیلوگرم)	۰/۲۷۸۲۵	۳۶۰۴/۷۲۸۷۵	۳۹۰۴/۸۳
کود فسفر (کیلوگرم)	۰/۳۳۷۵	۴۳۷۲/۳۱۲۵	۴۶۷۲/۳۱
سم (لیتر)	۵/۳۷	۶۹۵۶۸/۳۵	۶۹۸۶۸/۳۵

جدول ۳. قیمت سایه‌ای نهاده‌های غیر قابل تجارت در تولید انار در ایران در سال ۱۳۸۷

نهاده	قیمت سایه‌ای (ریال)
کود دامی (تن)	۱۲۰۰۰۰
آب (مترمکعب)	۲۳۵/۵۵
نیروی کار (نفر-روز)	۱۳۰۰۰۰
زمین و سرمایه (هکتار)	۱۳۱۲۶۴۳۲/۸۵
ماشین‌آلات (ساعت)	۸۰۰۰۰

جهت محاسبه درآمد ناخالص یک هکتار باغ انار، عملکرد انار در قیمت سایه‌ای آن ضرب شده است. جهت بدست آوردن اطلاعات مربوط به عملکرد انار در ایران در سال ۱۳۸۷، از آمارنامه جهاد کشاورزی استفاده شده که برابر با ۱۰۸۳۸/۱ کیلوگرم در هکتار می‌باشد. همچنین جهت بدست آوردن قیمت سرمرز انار از متوسط قیمت انار که در قیمت‌های مختلف به انواع کشورهای صادر شده، استفاده شده است که جهت محاسبه قیمت سایه‌ای انار بکار رفته بود (سالنامه گمرک، ۱۳۷۸). نتایج محاسبه معیارهای مزیت نسبی NSP، SCB و DRC_y در جدول (۳) گزارش شده است.

جدول ۳. مزیت نسبی انار در ایران در سال ۱۳۸۷

DRC _y	NSP	SCB
۰/۲۰۲	۱۱۳۴۱۸۹۳۴/۱۷	۰/۲۱۱

معیار SCB که بیانگر نسبت هزینه منفعت اجتماعی حاصل از تولید انار در یک هکتار می‌باشد ۰/۲۱۱ بدست آمده است و با توجه به اینکه این مقدار کوچکتر از یک است، ایران در تولید انار دارای مزیت نسبی می‌باشد. مقدار NSP که بیانگر سود خالص اجتماعی حاصل از تولید انار در یک هکتار می‌باشد، ۱۱۳۴۱۸۹۳۴/۱۷ اریال بدست آمده است و با توجه به اینکه این شاخص بزرگتر از صفر می‌باشد نشان‌دهنده این است که ایران در تولید انار دارای مزیت نسبی است. همچنین معیار DRC_y که بیانگر هزینه منابع داخلی است، ۰/۲۰۲ به دست آمده و با توجه به اینکه عدد بدست آمده کوچکتر از یک می‌باشد، نشان‌دهنده این است که ایران در تولید انار دارای مزیت نسبی می‌باشد. به منظور حصول اطمینان در مورد نتایج بدست آمده، به تحلیل حساسیت معیارهای مزیت نسبی نسبت به قیمت سایه‌ای انار و نرخ سایه‌ای ارز پرداخته شد و نتیجه حاصل برای هر سه شاخص یکسان بود. بنابراین به منظور

محاسبه قیمت سایه‌ای انار و نرخ سایه‌ای ارز در نقطه سر به سر شاخص‌های مزیت نسبی استفاده گردید. نرخ ارز سایه‌ای محاسبه شده در نقطه سر به سر شاخص‌های مزیت نسبی با فرض ثابت بودن سایر شرایط، ۲۹/۸۲ ریال می‌باشد. قیمت سایه‌ای انار در نقطه سر به سر شاخص‌های مزیت نسبی با فرض ثابت بودن سایر شرایط، ۲۸۰۰ ریال می‌باشد. همچنین نتایج مطالعه نشان داد که انار ایران به دلیل عدم توجه به سلیقه و خواست بازارهای هدف و وجود مشکلات بازاریابی، در بازارهای جهانی، مزیت رقابتی ندارد. برای رفع این مشکل پیشنهاد می‌شود ضمن آشنا ساختن صادرکنندگان با بازاریابی این محصول مطابق با تقاضای جهانی، با اتخاذ سیاست‌های مناسب تجاری، زمینه حفظ و گسترش صادرات انار فراهم شود.

منابع

- آریانا، ک. ۱۳۷۷. بررسی مزیت نسبی سیب درختی در آذربایجان غربی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.
- آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی. ۱۳۸۷. نتایج طرح آمارگیری نمونه‌ای محصولات باغی سال ۱۳۸۷.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۹۰. نماگرهای اقتصادی.
- جعفری، ع. ۱۳۷۹. اندازه‌گیری مزیت نسبی فعالیت‌های باغبانی: (هزینه‌های منابع داخلی و نسبت هزینه - منفعت اجتماعی). مجموعه مقالات سومین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، مشهد.
- حاجی رحیمی، م. ۱۳۷۶. انگیزه‌های اقتصادی و مزیت نسبی تولید محصولات زراعی در استان فارس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- زارع، ا. ۱۳۸۷. مزیت نسبی تولید بادام در ایران. مجله دانش کشاورزی، جلد ۱۸، شماره ۲: ۳۶-۲۷.
- سالم، ج. و ا. زارع. ۱۳۸۹. بررسی بازاریابی و مزیت نسبی بادام در ایران. مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی. جلد ۲. شماره ۲: ۹۰-۷۳.
- سالنامه آماری گمرک. ۱۳۸۷.
- شاکری، م. ۱۳۸۷. اصول فنی احداث باغ انار. سازمان جهاد کشاورزی یزد. مدیریت هماهنگی ترویج کشاورزی.
- شاکری، م. ۱۳۸۷. اصول فنی مدیریت باغ انار. سازمان جهاد کشاورزی یزد. مدیریت هماهنگی ترویج کشاورزی.
- عزیزی، ج. و م. زیبایی. ۱۳۸۰. تعیین مزیت نسبی برنج ایران، مطالعه موردی استان گیلان، مازندران و فارس. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال نهم، شماره ۳۳: ۹۶-۷۱.
- کرباسی، ع.، م. ح. کریم‌کشته و م. هاشمی‌تبار. ۱۳۸۴. بررسی مزیت نسبی تولید پنبه در استان گلستان. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال سیزدهم، شماره ۵۰: ۵۰-۲۹.
- موسی‌نژاد، م. ۱۳۷۵. مزیت نسبی محصولات کشاورزی و سیاست تشویق صادرات. دفتر تحقیقات اقتصاد کشاورزی.
- یزدانی، س. و ر. اشراقی‌سامانی. ۱۳۸۴. مزیت نسبی تولید بادام در استان چهارمحال و بختیاری. مجله علوم کشاورزی ایران، جلد ۳۶، شماره ۳: ۵۴۴-۵۳۷.

- Huang, J., J. Song, F. Qiao and O. Fuglie. 2003. Sweet potato in China: economic aspect and utilization in pig production. International Potato Center (IPC), Bogor, Indonesia.
- Master, W. A. 1998. Policy measurement for trade negotiations and domestic reforms, <http://www.Agecon.Purdue.Edu/staff/Masters.Htm>.
- Master, W. A. and A. Winter-Nelson. 1995. Measuring the comparative advantage of agricultural activities: domestic resource cost and social cost-benefit ratio. *American Journal of Agricultural Economics*, 77 (2): 243-250.
- Mcintre, J. and C. L. Delgado. 1985. Statistical significant of efficiency and incentive: Example from West's African Agriculture, *American Journal of Agricultural Economics*, 67: 733-738.
- Mohanty, S. and C. Fang. 2002. Assessing the competitiveness of Indian cotton production: a policy analysis matrix approach. Center of Agriculture and Rural Development, Iowa State University Working paper.